

סיפורו של בית הקברות בחסקוי

אשר עובדיה

Minna Rozen, *Hasköy Cemetery – Typology of Stones*, University of Pennsylvania and Tel Aviv University 1994, I-X, Part I: 121 pp. Part II: 271 pp. maps, drawings, tables, black-and-white and colored photographs.

א.

ארבע מאות שנים של קהילה יהודית גלומות בבית הקברות Hasköy, שעל הגדה הצפונית של קרן הזהב באיסטנבול, שהוא נושא ספרה של מינה רוזן. בית קברות זה חושף חיים יהודיים תוססים ובלתי פוסקים המשתקפים במצבות בית העלמין, הנוצרות בתוכן סיפור חייה של קהילה שלמה. הספר עוסק בתייעוד שיטתי ורחב היקף של בית הקברות, שבו קוברת הקהילה היהודית את מתיה למן שנת 1582 ועד עצם היום הזה. רוב הנפטרים שנקברו בו היו יהודים משכונת Hasköy ומשכונת Galata הסמוכה לה. לדבריה של המחברת, שכונה זו הייתה במשך מאות בשנים אחד המרכזים הגדולים והחשובים של יהדות איסטנבול, בבחינת רובע יהודי. המצבות בבית העלמין, על עיטוריהן והכתובות החקוקות על גביהן, חושפות את סודותיו של עולם האתמול, עולם שנגזז. הן מציגות בתיאב ופרטים בעלי מקצועות שונים, כמו דייגים, סוחרים, פועלים, חוקרים ואחרים. מן המצבות ניתן ללמוד על נסיבות מותם של הנפטרים. היו ביניהם כאלה שנפטרו במכאובים ובטרם עת ממחלות או ממגפות שפקדו את העיר, ואחרים שנפלו חללים במלחמות שונות.

ב.

לספר שני חלקים המשלימים זה את זה: האחד עוסק במתודולוגיה וניתוח (עמ' 1-121); והאחר בטיפולוגיה של מצבות קבורה (עמ' 1-271). חלקו הראשון של הספר עוסק, בין השאר, בהיסטוריה של בית הקברות ב-Hasköy, בסוגי מצבות הקבורה, הרכב החומר של המצבות, טיפוסיות האותיות, עיצוב המצבה בסגנונות שונים הכרוכים ביהדות ובאסלאם ובאמנויות החזותיות. כן בוחנת רוזן את איפיוניה של אמנות הקבורה ובמשמעותם ההיסטורית והתרבותית למשל, בסגנונות ומוטיבים עות'מאניים שאומצו. בסמלים שונים של מוות ובמוטיבים לאומיים, כמו המנורה, הסהר והכוכב. נושאים אלה נדונים בפירוט ובהרחבה, אגב ניתוח מקיף ומעמיק של החומר. בדרך זו פותחת רוזן צוהר לעולם אחר ופורשת לפני הקורא יריעה רחבה ומגוונת של חומר גולמי וראשוני. אין צל של ספק, שההתייחסות לבעיות ולנושאים הנזכרים לעיל מעשירה את ידיעותינו ומעלה על נס עניינים שלא היינו מודעים להם עד כה. רוזן השכילה להציג בפני הקורא תמונה בהירה ורבת תכנים, המהווה נדבך ומצק לחקר קהילות Hasköy ו-Galata.

בספרה יש משום פריצת דרך חשובה מבחינה מתודולוגית ומחקרית. בכך היא מניחה יסוד לעבודות נוספות מסוג זה.

החלק השני של הספר עוסק בחלוקה טיפולוגית של מצבות הקבורה לסוגיהן, המוצגת בטבלאות מפורטות. החלוקה מתבססת על צורת הנחתן של המצבות (אנכית, אופקית וכד'), בתוספת ואריאציות, תוך ציון העיטורים. סיווג המצבות מלמד על סגנון העיטורים שרווח באותה עת ועל טעמים של המזמינים. המחברת מאירה את עיני הקורא במספר רב של תרשימים, שרטוטים וחתכים, יחד עם מתן מידות המצבות ותאריכן. החלוקה הטיפולוגית וקידודה נעשו כדי לאפשר טיפול ממוחשב בכמות העצומה של החומר. ניתוח הטיפולוגיה באמצעות המחשב פותח דרך להבנת ההיסטוריה החברתית והתרבותית של קהילות יהודי Hasköy ו־Galata, ועושה שימוש חדשני במאגר הנתונים הרב־גוני על אודות המצבות. תרומה חשובה אחרת מרימה רוזן בתשומת־הלב שהיא מקדישה לכתובות בעברית, שמהן אפשר לדלות פרטים רבים על הנפטר. הכתובות מובאות בצילומים הרבים שבחלקו הראשון של הספר, אשר מוסיפים לו נופך אסתטי לא מבוטל. כל אלה תורמים להבנת חשיבותו של בית הקברות, ומאפשרים גישה נוחה לחומר המתועד וחדירה לעומקם של התיאורים והפרטים. בסוף החיבור מובאים ביבליוגרפיה מפורטת ועדכנית ומפתחות לשמות אנשים, מקומות ונושאים.

ג.

עבודת מחקר זו בוצעה בין השנים 1987-1990 ובמהלכה נסקרו, תועדו וצולמו 22,000 מצבות קבורה ב־Hasköy, מתוך כלל של כ־60,000 מצבות קבורה מבתי־קברות יהודיים בתורכיה והתקופה העות'מאנית. ההיסטוריון, האפיגרף, חוקר הפולקלור וחוקר האמנות ימצאו בספר זה ובחומר הרב והמגוון הטמון בו מקור בלתי אכזב ומכשיר עזר רב חשיבות לדיסציפלינות מחקריות אחרות. כך למשל, המצבות שנאספו ותועדו בספר תאפשרנה לעמוד על החיים התרבותיים והפולקלוריסטיים וכמרכ־ן להתחקות אחר היבטים חברתיים וכלכליים של הקהילה היהודית באיסטנבול ובפרט של יהודי שכונת Hasköy ו־Galata. הן תשמשנה מקור לחקר שמות אנשי הקהילה, מקצועותיהם, יחסם לקישוט וכו'.

ספר זה הוא אחד הניסיונות הראשונים – אם לא הראשון – המטפל בשיטתיות ובמסירות בנושא מסוג זה. בתי־קברות דומים וכן מונומנטים יהודיים בתורכיה ובארצות אחרות לא זכו עד כה לתשומת־לב מספקת של גופים או חוקרים; ואם לא נכחדו ונעלמו, הרי זמנם קצוב ומה שלא עשה עד כה הטבע תעשה יד אדם. ממשלות ומוסדות שונים מתכחשים, בדרך כלל, לאודים מוצלים אלה, המשמרים ומייצגים את ההיסטוריה והתרבות החומרית של הקהילות היהודיות בפזורה. ייאמר, זהו רגע של אמת ואם הוא יוחמץ תוחמץ הזדמנות לתעד מונומנטים יהודיים על סף הכחדה ברחבי התפוצה היהודית.

עם זאת, מן הראוי להזכיר כמה עבודות שתרמו לתייעוד מונומנטים יהודיים בתפוצה. בכך הן לא רק הוסיפו נדבך למחקר המדעי, אלא גם שימרו את המורשת היהודית, שרובה נכחדה. עבודותיו החלוציות ופורצות הדרך של יעקב פינקרפלד על בתי כנסת בארץ ישראל, בצפון אפריקה ובאיטליה וכן על אמנות יהודית הן נר

לאלה העוסקים בחקר אדריכלות בתי הכנסת.¹ בלעדיהן לא היינו זוכים למידע העצום והחשוב מן העבר היהודי הגלום בהן.

בתחום האפיגראפיה נעשתה עבודת איסוף חשובה בספרד,² ביוון (סאליניקי ומיסטרה),³ בבולגריה,⁴ בצ'כיה (פראג)⁵ ובצרפת,⁶ תוך תיעוד הכתובות או המצבות, אך בדרך-כלל ללא דיון בממצא הארכיאולוגי או האמנותי, או במשמעות החברתית והתרבותית. גישה דומה ננקטה גם בעניין המצבות היהודיות בדוברובניק,⁷ תוך טיפול בסמלים ולא בתכנים. חקר בתי-קברות יהודיים בתפוצות, תוך תיעוד המצבות וכתובותיהן, זכה לתשומת-לב מועטה והמלאכה עדיין מרובה.⁸

בעת האחרונה התפרסמו בגרמניה קבצים המתעדים בתי-עלמין יהודיים שם, כולל כתובות שעל גבי המצבות, אך חסר בהם דיון של ממש במשמעות החברתית או התרבותית.⁹ מפעלו של ברנרד וכשטיין, שנעשה בראשית המאה הנוכחית, זיכה אותנו בתיעוד של שני בתי-עלמין יהודיים עתיקים באוסטריה, האחד בווינה¹⁰ והאחר באינזשטאט. יש לציין, שמחקרו של L.V. Rutgers, העוסק באינטראקציה של יהודים וגויים בעת העתיקה,¹¹ הוא קרוב יותר מבחינה רעיונית והמגמות הכלליות

1. פינקרפלד, בתי הכנסיות בארץ-ישראל, ירושלים תש"ו; הנ"ל, בתי-הכנסת באפריקה הצפונית, ירושלים תשל"ד (1974); הנ"ל, בתי הכנסת באיטליה, ירושלים תשל"ד (1954); הנ"ל, בשבילי אמנות יהודית, תל-אביב תשל"ח (1957).
2. F. Cantera, 'Nuevas inscripciones hebraicas leonesas', *Sefarad*, 3 (1943), pp. 32-58; F. Cantera and J.M. Millas Vallicrosa, *Les Inscripciones hebraicas de España*, Madrid 1956; A. Duran Sanpere and J.M. Millas Vallicrosa, 'Una necrópolis judaica en el Montjuich de Barcelona', *Sefarad*, 7 (1947), pp. 231-250.
3. י"ש עמנואל, מצבות שאלוניקי, ירושלים תשל"ג-תשל"ח; D. Spiegel and S. Bowman, 'Hebrew Epitaphs of Mistra', *Michael*, 7 (1988), pp. 201-224.
4. N. Kochev, 'Jewish Inscriptions in Bulgaria from the XVth to the XIXth Centuries', *Annual of the Social, Cultural and Educational Association of the Jews in Bulgaria*, 10 (1974), pp. 121-152.
5. א' מונלש, כתובות מבית-העלמין היהודי העתיק בפראג, ירושלים תשמ"ח.
6. G. Nahon, *Inscriptions hébraïques et juives de France médiévale*, Paris 1986.
7. Z. Efron, 'Jevrejski Nadgroni Spomenici u Dubrovniku (Jewish Tombstones at Dubrovink)', *Zbornik*, 1 (1971), pp. 337-340.
8. E. Perez Herrero, 'Reseña del estado de las cuestiones: Apuntes para el estudio de las necropolis judias de epoca medieval o ensayo de tipologia sepulcral', *Sefarad*, 38 (1978), pp. 341-342; E. Perez Herrero and F. Perez Castro, 'Puente Castro: Excavacion de cuatro tumbas medievales judias y hallazgo de un nuevo epitafio hebreo', *Sefarad*, 34 (1974), pp. 31-41; ש' סימנסון, 'יהודי סירקוסה ובית הקברות שלהם', ספונות ח (תשל"ד), עמ' רעג-רפב.
9. B. Szklanowski, *Haus des ewigen Lebens, Beit Hachajim. Der jüdische Friedhof in Darmstadt. Grabstätten von 1714-1848*, Darmstadt 1988; A. Etzold, J. Fait, P. Kirchner, H. Knobloch, *Jüdische Friedhöfe in Berlin*, Berlin 1988.
10. B. Wachstein, *Hebraische Grabsteine aus dem XIII-XV Jahrhundert in Wien und Umgebung*, Wien 1916.
11. L.V. Rutgers, 'Archaeological Evidence for the Interaction of Jews and non-Jews in Late Antiquity', *American Journal of Archaeology*, 96 (1992), pp. 101-118.

לעבודתה של מינה רוזן. אמנם בית הקברות ב־Hasköy הוא אחד מני רבים, אך יש לקוות שתיעודו ופרסומו המדעי יעוררו תגובת שרשרת, לתיעוד מונומנטים יהודיים נוספים ברחבי תורכיה ובארצות אחרות.

ספרה של מינה רוזן מספק אפוא מידע רב־חשיבות על אחד מבתי הקברות היהודיים של איסטנבול, שלמרבה המזל נשתמר בצורה משביעת רצון. היא מדגישה בו את ההיבטים הרעיוניים ואת המשמעויות החברתיות והתרבותיות של הקהילה היהודית באיסטנבול, בצד התיעוד שהוא מלאכת מחשבת. הספר מצטיין במבנהו הסולידי, בארגון החומר, בהצגת הממצאים, בתיאורם ובניתוחם. הוא כתוב בצורה בהירה, עניינית ושוטפת, ומציג תמונה אמיתית ונאמנה של אחד המונומנטים היהודיים בתורכיה. האיורים, התרשימים והשרטוטים תורמים רבות לערכה של עבודה זו, ומשווים לה צורה נאה. הפורמט הגדול של הספר, הגורם לאי נוחיות מסוימת, אינו פוגם בעבודתה החדשנית והמקורית של מינה רוזן. ספר זה יוכל לשמש דוגמה לחוקרים שיעסקו במחקרים כאלה ודומים להם, שהשעה דוחקת לבצעם.